

ВІДНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ЗУНР ОПОЗИЦІЙНИМИ СИЛАМИ В УРСР НАПРИКІНЦІ 80-х рр. ХХ ст.

Охарактеризовано процес відновлення національної пам'яті про ЗУНР опозиційними силами в УРСР на зламі 1980–1990-х рр., визначено вплив пам'яті про події національно-визвольного руху 1918–1923 рр. на розгортання суспільно-політичних процесів в західних областях республіки напередодні проголошення незалежності України. Особливу увагу приділено акції «Українська хвиля», приуроченій черговій річниці злуки УНР і ЗУНР.

Ключові слова: національна пам'ять, ЗУНР, неформальні товариства, суспільно-політичні процеси.

У другій половині 1980-х рр. в СРСР державно-партійним керівництвом започатковано новий політичний курс – «перебудови», «гласності» та «демократизації». Крім соціально-економічних та політико-ідеологічних причин, які привели до лібералізації суспільно-політичного життя, не менш визначальною передумовою до започаткування радикальних реформ М. Горбачова стала втома населення від тотального диктату партії, замовчування наболілих проблем у національно-культурній сфері, а також численних перекручувань національної історії. Частково послаблення ідеологічного тиску було використане опозиційними силами для проведення низки антикомуністичних заходів, поширення патріотичних ідей, а також відновлення історичної правди про події національно-визвольного руху 1918–1923 рр.

Досліджувана проблема епізодично охарактеризована у працях О. Гараня [1], В. Литвина [2], О. Бойка [3], А. Русначенка [4] та інших науковців. Джерельну основу статті становлять документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву Львівської області (ДАЛО), мемуарна література, матеріали офіційної та самвидавчої періодики. Основна мета розвідки – проаналізувати діяльність опозиційних сил в УРСР щодо відродження історичної правди та національної пам'яті про Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР) та події національно-визвольного руху 1918–1923 рр.

Процес відновлення національної пам'яті про державотворчий процес 1918–1923 рр. в УРСР у другій половині 1980-х рр. проходив надзвичайно повільно. Зважаючи на відсутність сформованого табору опозиційних до влади національно-демократичних сил у перші роки перебудови, а також чіткого розуміння значення слова «перебудова» у партчиновників місцевого рівня, реальні зміни у суспільній свідомості та певне пожвавлення суспільно-політичного життя стало помітними тільки у 1988 р. Проте навіть у цей період несанкціоновані владою вуличні зібрання, де здебільшого порушувалися тогочасні наболілі проблеми, не набули масового характеру через відсутність розгалуженої мережі неформальних громадсько-політичних організацій, а також завдяки реальному контролю Компарті над суспільно-політичними процесами в регіоні. Більше того, поодинокі стихійні зібрання громадян наражалися на протидію силових структур у випадку пропагування відмінних від офіційної лінії Компарті думок. Однак саме у цей рік, 1 листопада (70-та річниця проголошення ЗУНР) львів'яни вперше за бага-

то десятиліть зуміли покласти квіти до могил вояків Української Галицької Армії (УГА) на Янівському цвинтарі у Львові.

Відзначення національносвідомою громадськістю подій, пов'язаних із державотворчими процесами у ЗУНР, продовжилося також і наступні роки. 22 січня 1989 р. Комітет захисту УКЦ спільно із Марійським товариством та Українською Гельсінською Спілкою (УГС) організували молебень перед митрополітими палатами собору Святого Юра у Львові, який присвячувався відзначенню 70-ї річниці Злуки УНР і ЗУНР. Подія викликала обурення львівсько-дрогибицького єпископа Никодима, який домігся притягнення до адміністративної відповідальності організаторів акції. Зокрема після судового розгляду справи 9–10 березня 1989 р. Ірину Калинець було ув'язнено за організацію несанкціонованого мітингу. Кількатисячна маніфестація, що прагнула висловити підтримку відомій громадсько-політичній діячці, була розігнана загонами міліції [5, с. 10].

Черговим витком у процесі заповнення «білих плям» національної історії опозиційно налаштованою до партійно-державної влади громадськістю стали вибори до Верховної Ради СРСР. «Передвиборча кампанія... була могутнім поштовхом, який розворушив малорухомі пласти суспільства, – зауважив львівський дослідник Т. Батенко, – політичною школою для мільйонів та бойовим хрещенням для активістів нових організацій, що провели народження української багатопартійності» [6, с. 48]. Саме під час виборів кандидатами у народні депутати, особливо у західному регіоні, неодноразово пропонувалося належно вшанувати спадщину українського державотворення 1918–1919 рр., лунали заклики до вшанування пам'яті загиблих у роки Першої світової війни вояків УГА. У відповідь обкоми КПУ поширювали заяви, в яких «екстремісти» звинувачувалися у «протиправних діях», зокрема у «погрозах особам неукраїнської національності, закликах до збройної боротьби, глумлінням над державним гербом і прапором» тощо [7, арк. 127].

Проблема формування національної історичної пам'яті стала однією із основних у діяльності неформальних (непідконтрольних партійно-державним органам влади) товариств. Їхніми зусиллями упродовж 1989 – на початку 1990 рр. організовано численні мітинги, акції непокорі, вуличні маніфестації, в ході яких порушувалася окреслена проблема. В умовах тотального партійного контролю над ЗМІ, вуличні зібрання поряд із поширенням самвидавчої періодики залишалися для неформальних громадсько-політичних організацій здебільшого єдиним способом донести до широкої громадськості інформацію про сторінки національної історії, правду про спотворені радянськими науковцями події національно-визвольного руху 1918–1923 рр.

Активна діяльність неформальних організацій призвела також до швидкого поширення самвидавчої неформальної періодики. Загалом на початку 1991 р. на території УРСР нараховувалося близько 186-ти незалежних періодичних видань, які за джерелом походження можна розділити на декілька груп: 1) друковані органи громадсько-політичних організацій (підрозділи НРУ – 46 одиниць, УРП – 23, інші політичні партії – 28); 2) молодіжні видання – 25; 3) релігійні – 4; 4) загальні – 23; 5) часописи національних меншин – 6; 6) освітньо-літературні – 21 [8, с. 2]. Значення самвидаву важко переоцінити, оскільки непідцензурні офіційним органам влади видання піднімали рівень національної свідомості населення, здебільшого пропагували державницькі гасла спрямовані на відновлення забутої історії, піднесення культурного рівня населення.

Неформальні організації сприяли поширенню т. зв. мітингової демократії. Зокрема, згідно з «Інформацією про стан виконання в республіці

законодавства про порядок організації проведення зборів, мітингів, вуличних зібрань і демонстрацій» прокуратури УРСР, упродовж серпня 1988 – липня 1989 рр. тільки у Львівській області було проведено 24 несанкціонованих владою заходи (у м. Львові – 13). Упродовж наступних місяців кількість несанкціонованих акцій зростає у геометричній прогресії. Прокуратура області була стурбована тим, що у Львові, Стрию, Червонограді, Дрогобичі поширювалися несанкціоновані мітинги і демонстрації «з використанням націоналістичної символіки, які супроводжувалися акціями екстремістського характеру, поширенням листівок і плакатів несоціалістичного змісту» [9, арк. 53]. Значну увагу в агітаційній роботі активісти неформальних організацій приділяли забутих сторінкам історії, передусім державотворчим процесам 1918–1923 рр. на західноукраїнських землях.

Одним із наймасштабніших несанкціонованих заходів опозиційних до Компартії сил стала акція єднання – Українська хвиля 21–22 січня 1990 р., присвячена черговій річниці злуки УНР і ЗУНР. Акція не виникла спонтанно. Подія передувала тривалю, клопіткою організаційною роботою національно-демократичних сил, що гуртувалися навколо Народного Руху України за перебудову (НРУ). Власне серед інтелектуальних кіл цієї громадсько-політичної організації у листопаді 1989 р. виникла думка організувати акцію, що, з одного боку, в умовах передвиборчої кампанії до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади засвідчила б вплив Руху на населення західноукраїнського регіону, а з іншого – продемонструвала організаційні можливості новоствореної організації, деморалізувала місцеві обкоми КПУ. Відповідальним за проведення акції єднання у західному регіоні УРСР було призначено Б. Гориня. Крім того, кожна з областей мала свого закріпленого координатора.

Отже, крім символічного значення єднання, живий ланцюг повинен був показати силу та вплив опозиційних сил на населення областей західної України, продемонструвати організаційні можливості національно-демократичних сил, послабити вплив КПУ на суспільно-політичне життя республіки. З огляду на масштаби акції, до неї готувалися обкоми партії, територію яких мав пролягати живий ланцюг. У кожній з шести областей сценарій протидії розгорганню акції затверджувався відповідно до особливостей регіону (враховувався рівень свідомості населення, кількість неформальних організацій, здатність до мобілізації представників національно-демократичних сил, вплив Компартії на суспільно-політичні процеси тощо).

Зокрема на засіданні бюро Рівненського обкому партії було прийнято рішення «не чинити силового тиску на учасників акції», а пояснити справжні наміри представників демократичних сил у трудових колективах області, населених пунктах, ЗМІ [10, арк. 33]. Вважалося за необхідне провести низку попереджувальних заходів, а саме: міськкомам, райкомам партії направити коротку історичну довідку про події на Україні у 1918–1919 рр.; в обласній газеті «Червоний прапор» передрукувати матеріали республіканської преси, підготувати дві передачі по обласному радію; в обкомі партії провести нараду із завідувачими ідеологічних відділів міськкомів, райкомів партії, по території яких повинен був пролягати живий ланцюг; вжити заходів, щоб позбавити учасників акції можливості використати міський транспорт [10, арк. 33].

Залишається відкритим питання, чому ідеологічний відділ ЦК КПУ, силові структури фактично не протидіяли розгорганню і підготовці до масштабної акції, яка заклала фундамент поразки комуністичних сил на виборах до Рад всіх рівнів у західноукраїнських областях у березні

1990 р. Більше того, окремі міськкоми, райкоми партії своїми ухвалами підтримали її проведення, надавали технічну допомогу організаторам. Найрезонансніший приклад такої співпраці – Львівський міськком партії, який очолював В. Волков.

В тому, що силові структури задовго до проведення акції отримали інформацію про деталі її проведення, немає жодного сумніву. 9 січня 1990 р. львівське обласне управління Комітету Державної Безпеки (КДБ) у таємній доповідній записці «Про заплановані антигромадські акції 21–22 січня 1990 р.» повідомляло обком компартії про намір національно-демократичних сил провести акцію єднання (живий ланцюг) 21 січня 1990 р. Зазначалося, що буде залучено близько 500 автомашин з екіпажами по п'ять людей з жовто-блакитними прапорами. «Відстань між автомашинами від 250 до одного кілометра, – підкреслювалося у документі, – проміжки будуть заповнюватися за рахунок вищезгаданих п'яти людей і задіяних допоміжних сил, що повинні прибути на закріплені ділянки арендованими у підприємств та автогосподарств автобусами або ж поїздами. Для забезпечення нерозривності «ланцюга», у випадку недостатньої кількості людей, заготовляються жовто-сині прости довжиною до 50 м. Крім того виготовляється близько 20 тисяч націоналістичних прапорів» [11, арк. 6–7].

Незважаючи на протидію Компартії, 21 січня о 12.00 розпочалася акція єднання. Впродовж години (передбачалося у випадку морозної погоди скоротити час її проведення наполовину) сотні тисяч людей з національними прапорами по маршруту Івано-Франківськ – Львів – Тернопіль – Рівне – Житомир – Київ утворили живий ланцюг. Згідно офіційних підрахунків ЦК КПУ та силових структур, акцію єднання підтримали понад 450 тис. осіб, із них у Київській області – 7200, Житомирській – 5000, Рівненській – 8700, Тернопільській – 60000, Івано-Франківській – 65000 і Львівській – 300000. На території перелічених областей в цей день було проведено 30 мітингів за участю близько 95 тис. осіб [12, арк. 2].

Можна з впевненістю констатувати, що підрахунки силових структур не відповідають дійсності. Правдоподібно під час проведення Української хвилі у живому ланцюзі об'єдналося декілька мільйонів осіб. Для прикладу: у Рівненській області, за офіційними підрахунками із 8,7 тис. осіб, що брали участь у заході, три тисячі – жителі Волинської області, стільки ж – Тернопільської і сімсот осіб – львів'яни [10, арк. 34]. Відповідно, серед рівненчан прийшли підтримати акцію тільки близько двох тисяч осіб, що зважаючи на значну кількість неформальних громадсько-політичних та національно-культурних організацій, значний резонанс події серед місцевого населення, видається занадто заниженою цифрою. Зокрема, на час проведення живого ланцюга у області діяли осередки Руху в чотирьох районах, об'єднання ТУМу, філіал УГС, організації СНУМу тощо [10, арк. 32].

Як і у 1919 р., акція завершилася в Києві – на Софійській площі, де Д. Павличко зачитав присутнім Четвертий універсал Центральної Ради. Проте незаперечним залишається факт – найбільшу підтримку Українська хвиля отримала серед населення Львівської області. На її території живий ланцюг простягнувся від с. Лисовичі Стрийського району через центр міста Львова до с. Плугів Золочівського району (загальна довжина 230 км). У заході було задіяно 14 тис. легкових автомобілів та 450 автобусів. Згідно інформації обласного управління КДБ, під час проведення акції «будь-яких ворожих чи хуліганських проявів не зафіксовано» [11, арк. 8].

Того ж дня біля пам'ятника І. Франку у м. Львові за участю близько п'яти тисяч осіб, представників національно-демократичних сил, керівників

міста, чільних партійних діячів було проведено мітинг, що присвячувався 71 річниці Акту Злуки УНР і ЗУНР. На ньому було підведено перші підсумки акції Української хвилі, проаналізовано історичні передумови Злуки УНР і ЗУНР. Зокрема член крайової Ради Руху, голова обласної організації спілки письменників УРСР Р. Лубківський зауважив, що український народ тривалий час «ніс на собі ланцюги сталінізму... тепер настав час скинути ці ланцюги і сказати своє слово про єдність народу і його незалежність». Голова міськвиконкому м. Львова Б. Котик відзначив, що проведена акція не мала аналогів в історії. Свого попередника підтримав перший секретар Львівського міського партії В. Волков, який констатував, що проведена акція продемонструвала єдність, національну свідомість, організованість львів'ян, «їх готовність до боротьби за економічну і політичну незалежність» [11, арк. 11–12].

Закономірно, що більшість виступів відзначалися емоційністю, ворожістю до Компартії та її сучасної мовної, національно-культурної політики. В. Чорновіл підкреслив, що «22 січня – подвійне свято соборності і незалежності України». Голова страйкому Львівщини В. Фурманов відзначив, що утворену у 1919 р. Українську Республіку знищила «комуністична орда на чолі з комісарами». Він зауважив, що єдино можливим способом боротьби з комуністичною владою є акції непокори, вуличні маніфестації. На мітингу були присутні представники демократичної партії Литви, єврейського національно-культурного товариства, вірменського товариства «Ахпор», інших національно-культурних товариств та громадсько-політичних організацій. У Львівській області події акції висвітлювали представники десяти українських та закордонних телерадіокомпаній [11, арк. 9].

У підсумковій резолюції мітингу, яку зачитав голова львівської крайової Ради Руху О. Влох, пропонувалося: щорічно 22 січня відзначати День соборності України; 22 січня 1990 р. вивісити на вікнах будинків синьо-жовті стяги; на Високому замку вивісити синьо-жовтий прапор. Того ж дня організовані національно-демократичними силами мітинги пройшли в Самборі, Городку, Радехові, Червонограді. Напередодні, 20 січня 1990 р., масові заходи відбулися в Яворові, Сокалі, Бориславі та інших містах області [12, арк. 64].

22 січня 1990 р. в приміщенні театру ім. М. Заньковецької відбулися урочисті збори, приурочені 71 річниці Акту Злуки УНР і ЗУНР. До Президії зборів увійшли: Р. Іваничук, О. Влох, Б. Котик, Р. Лубківський, Е. Мисько, Ю. Сливка та інші відомі науковці та громадські діячі. У вступній доповіді Р. Іваничук підкреслив: «Відбулася злука, яка була здрушена зі всіх боків, але не задумали пам'яті про неї. Ми прийняли естафету та передамо її наступному поколінню. Роки були нелегкими. Ми перенесли і зневагу і депортації, і зневагу від тих, які сьогодні повинні від сорому ховати очі» [13, арк. 15]. М. Косів, який напередодні опублікував статтю у «Львівській Правді», що присвячувалася злуці УНР і ЗУНР, продовжив думки свого попередника, зауваживши: «Хто його знає, чого б ми досягли, якби ЗУНР була анексована, але мабуть не було б НЕПу, продрозверстки, голоду тридцять третього, депортацій, масової русифікації» [13, арк. 16]. Водночас Ю. Сливка констатував, що соборність стала першою основою консолідації нації. Основною причиною поразки національно-визвольних змагань 1918–1923 рр. виступаючий вважав відсутність підтримки зі сторони світової громадськості.

Масова підтримка жителів західних областей УРСР історичної спадщини українського державотворення 1918–1923 рр., що продемонструвала «Українська хвиля», змушувала місцевих чиновників переглянути окремі сторінки історії ЗУНР. Яскравий приклад – передвиборча програма

львівської обласної організації КПУ. Зокрема у документі накреслено «шляхи поглиблення перебудови, утвердження демократії, гласності, відчуженого поліпшення життя всіх верств населення». До здобутків соціалізму останніх років на Львівщині обком партії відніс ліквідацію дисбалансу в економіці, поліпшення [умов функціонування – авт.] закладів народної освіти, культури, охорони здоров'я, сприяння розвитку національних культур в області [14, арк. 12]. У розділі «Головні напрями оновлення» комуністи області виступали за «оновлення партії, очищення її від всього негативного». Обком КПУ засуджував культ особи, застій, перекручення та деформації в політичному, економічному, духовному житті. Планувалося видати наукові публікації про Данила Галицького, Юрія Дрогобича, Івана Вишенського, дослідження академіків АН УРСР М. Возняка, К. Студинського, В. Щурата, Ф. Колесси, І. Крип'якевича, М. Грушевського. Отже, «комуністи області були зацікавлені в об'єктивному відтворенні історії України, зокрема її західного регіону, ліквідації в ній “білих плям”, виступали за ретельне дослідження та правдиве, позбавлене політичних спекуляцій висвітлення історії ЗУНР і українських січових стрільців» [14, арк. 15].

Таким чином, упродовж другої половини 1980-х рр. в УРСР, завдяки діяльності антикомуністичних опозиційних сил поступово заповнюються «білі плями» національної історії, формується нова, раніше спотворена радянським науковцями, історична пам'ять про події національно-визвольного руху 1918–1923 рр., окремі сторінки історії ЗУНР. Однією із наймасштабніших акцій націонал-демократів у цей період став організований Рухом живий ланцюг 22 січня 1990 р. Українська хвиля досягла поставленої мети – послабила страх суспільства перед існуючою системою, показала ідейну слабкість Комуністичної партії, засвідчила готовність українського народу до боротьби за власну державність, продемонструвала значні організаційні можливості представників національно-демократичного табору. Значні здобутки у морально-психологічній площині – ідеологам комуністичної системи ставало все важче маніпулювати свідомістю народу, спекулювати на історичних фактах.

Список використаних джерел:

1. Гарань О. Убити дракона: 3 історії Руху та нових партій України / О. Гарань. – К. : Либідь, 1993. – 200 с.
2. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи і виконавці / В. Литвин. – К. : Абрис, 1994. – 494 с.
3. Бойко О. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: [Монографія] / О. Бойко. – К. : ІПНЕНД, 2002. – 306 с.
4. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950 – початок 1990-х років / А. Русначенко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
5. Іськів В. Початок діяльності Львівського Руху / В. Іськів // Форум. – 2009. – № 2. – С. 3–12.
6. Батенко Т. Львівська філія УГС – балансування на вістрі ножа / Т. Батенко // Республіка. – 1995. – № 2. – С. 42–49.
7. Центральний державний історичний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2540.
8. Кузьо Т. Самвидавна преса в Україні / Т. Кузьо // За вільну Україну. – 1990. – 14 жовтня. – С. 2.
9. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. П.3. – Оп. 62. – Спр. 521.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2872.
11. ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 773.

12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2767.
13. ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 832.
14. ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 803.

Омельченко О. В., Муравский О. И. Восстановление национальной памяти о ЗУНР оппозиционными силами в УССР в конце 80-х гг. XX в.

Охарактеризован процесс восстановления национальной памяти о ЗУНР оппозиционными силами в УССР на рубеже 1980–1990-х гг., определено влияние памяти о событиях национально-освободительного движения 1918–1923 гг. на общественно-политические процессы в западных областях республики накануне провозглашения независимости Украины. Особое внимание уделено акции Украинская волна, посвященной очередной годовщине воссоединения УНР и ЗУНР.

Ключевые слова: национальная память, ЗУНР, неформальные общества, общественно-политические процессы.

Omelchenko O., Muravskiy O. The recovery of national memory on ZUNR by opposition forces in Ukrainian SSR in the end of 1980's.

The recovery of national memory on ZUNR by opposition forces in Ukrainian SSR in the late 1980's – early 1990's is characterized. The influence of events of national-liberation movement 1918–1923 to increasing the social-political processes in western regions of Ukrainian SSR on the eve of proclamation of independence of Ukraine is defined. Great attention to action «The Ukrainian wave», which was dedicated to the annual anniversary of Zluka between UNR and ZUNR is paid.

Keywords: national memory, ZUNR, social-political processes, informal organizations.